Grote KERKSTRAAT 39

Leeuwarden

Bouwhistorisch onderzoek

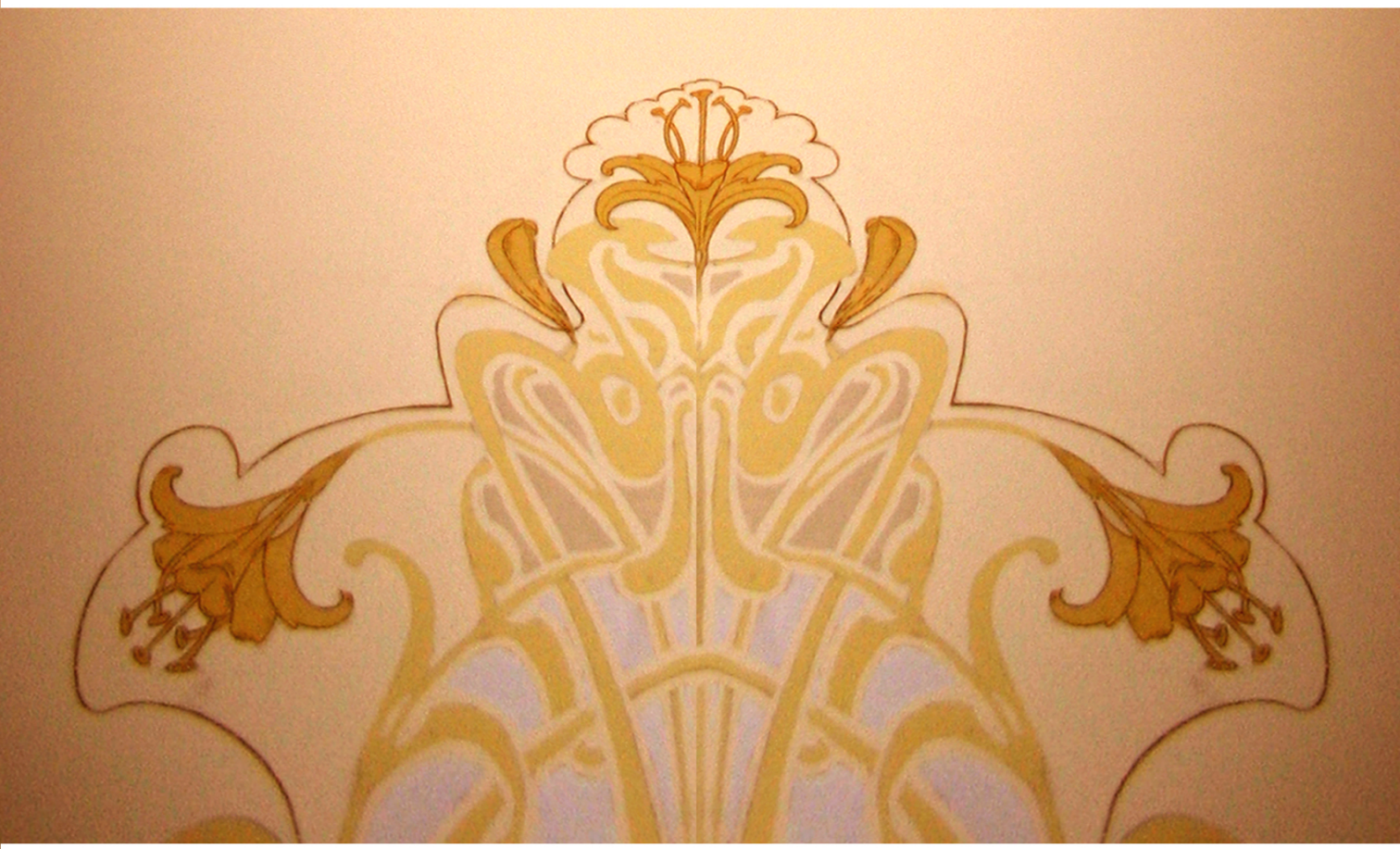

Drs. F.J. van der Waard
H. Wierts
Groningen, 2006

BDM
Isebrandtsheerd 131
9737 LM Groningen

Grote KERKSTRAAT 39

Leeuwarden

Bouwhistorisch onderzoek

Groningen, december 2006

BDM
Isebrandtsheerd 131
9737 LM Groningen

tel. 050-5491916
fax 050-5494701
e-mail: isebrandts@planet.nl

Opdrachtgever: Stichting Sint Anthonygasthuis
Auteurs: drs. F. van der Waard, H. Wierts
Archiefonderzoek: drs.W. Friso (archief)
Begeleiding interieuronderzoek: Dr. J. de Haan.
Foto's: F. Van der Waard en H. Wierts
Redactie: F. Van der Waard
Tekening: F. Van der Waard en M. van Voorn

INHOUD

Inleiding	2
Bouwmassa en structuur	3
Beschrijving van het westelijke huis	4
Beschrijving van het oostelijke huis	8
Bouwgeschiedenis	15
Waardestelling	17
Conclusie en aanbevelingen	20

BIJLAGEN

Tekeningen

Fotobijlage

Inleiding

Naar aanleiding van verbouwingsplannen heeft in de zomer van 2006 het bestuur van de Stichting Sint Anthonygasthuis ons opdracht verleend het pand Grote Kerkstraat 39 het zogenaamde “Bestuurshuis” bouwhistorisch te onderzoeken.

Wij danken het bestuur van de stichting Sint Anthonygasthuis voor het verlenen van de opdracht. Wij danken mevr. R. ter Horst-Folkertsma er voor dat zij ons toegang verleende tot alle vertrekken van het bestuurshuis. Ook danken wij mevr. Drs. M. van Zanten van de gemeente Leeuwarden voor het ter beschikking stellen van relevante gegevens betreffende Grote Kerkstraat 39 die bij de afdeling monumentenzorg aanwezig zijn.

Doel en methode van het onderzoek

De bedoeling van het onderzoek was om voor zover mogelijk de bouwgeschiedenis van het pand in kaart te brengen op grond van hetgeen er thans zichtbaar is. Daarnaast was het onderzoek bedoeld om belangrijke bouwhistorische elementen in kaart te brengen als voorbereiding voor een toekomstige verbouwing.

Op de begane grond en de verdieping zijn de muren en balklagen niet toegankelijk. Daarom zijn van deze bouwlagen op de bestaande plattegrondtekeningen alleen enkele belangrijke bouwhistorische elementen aangeduid. Hier heeft het onderzoek meer het karakter van een verkenning omdat er weinig van de bouwgeschiedenis zichtbaar is.

Achter o.a. betimmeringen en verlaagde plafonds kunnen nog tot op heden onopgemerkte interieurkenmerken en bouwsporen verborgen zijn. Bij de toekomstige verbouwingswerkzaamheden kunnen mogelijk nog allerlei bouwsporen aan het licht komen.

In de kelder waren balklagen en veel muren wel toegankelijk en waren veel oorspronkelijke details bewaard. Daarom is er voor gekozen om de kelder wat uitgebreider in beeld te brengen. Wat betreft de kelder is de bestaande plattegrond verder bewerkt en verbeterd en zijn de muurdiktes aangegeven en de balklagen en gewelven in projectie aangegeven in de hoop om op die manier een stukje van de bouwgeschiedenis van het pand te kunnen ophelderen.

Drs. Wija Friso (Kunsthistorisch Onderzoeksbureau Archief) heeft een beperkt archief onderzoek gedaan om inzicht te krijgen in de aard van het archiefmateriaal als voorbereiding voor een groter archiefonderzoek. Dit onderzoek heeft tevens enkele belangrijke stukken betreffende de bouwgeschiedenis boven water gebracht waaruit gegevens voor het bouwhistorisch onderzoek gebruikt konden worden. Voor u liggend bouwhistorisch onderzoek moet in samenhang met het archiefonderzoek gezien worden waarvoor al een rapport is ingeleverd.

Cultuurhistoricus dr. Johan de Haan heeft het onderzoek van het historische interieur inhoudelijk begeleid waarvoor wij hem dank zeggen.

Bouwmassa en structuur
Het dubbelpand Grote kerkstraat 39 bestaat uit een twee samengevoegde diepe huizen van elk twee traveeën breed; het oostelijk en het westelijk bouwdeel (afb. 4). Het complex ligt aan de noordzijde van de Grote Kerkstraat. Aan de westzijde (links) ligt een steeg die naar het grote open achterterrein leidt. Op de plek van de steeg heeft zich vroeger een grachtje bevonden.

Het oostelijke bouwdeel bestaat uit een geheel onderkelderd diep huis (22x5,5 meter) van twee bouwlagen met schilddak.
Het voorste deel van beide bouwdelen wordt verenigd onder een dwars geplaatst schilddak.
Het oostelijke bouwdeel heeft achteraan aan de oostzijde een vierkante uitbouw van twee bouwlagen onder een lessenaarsdak.

Het westelijke bouwdeel (20,5x,6,5 meter) is vrijwel even diep, maar iets breder. Het is eveneens geheel onderkelderd met uitzondering van de laatste vier meter tegen de achtergevel.
De voorste helft van het westelijke bouwdeel is tweelaags en voorzien van de al genoemde dwarskap. Dan volgt een tweelaags gedeelte met een plat dak. De verdieping van dit gedeelte is trouwens lager dan de verdieping van het voorste gedeelte onder de dwarskap. Daarachter bevindt zich een eenlaags gedeelte met een mansardezolder. De mansarde heeft een plat dak en dit platte dak loopt aan de oostzijde door tot de westelijke (linker) muur van het oostelijke diepe huis. Op deze wijze is er als het ware een mansarde aan één zijde.
Daarachter zit een eenlaags uitbouw met een plat dak dat als dakterras functioneert. Dit gedeelte is niet onderkelderd en overduidelijk later aangebouwd.
Beide huizen zijn aan de achterzijde driezijdig gesloten. Als twee koorpartijen naast elkaar. Hierbij moet aangetekend worden dat het linker (westelijke) gedeelte een smallere driezijdige sluiting heeft, daar er nog een rechtgesloten deel tussen beide sluitingen zit. Dit is de plek waar de gang uitmondt.

dakbedekking
Het voorschild en het rechter dakschild van het oostelijke huis zijn met gegolfde Friese pannen bedekt evenals het westelijke eindschild van het dwarse schilddak. Het linker dakschild van het oostelijke huis is bedekt met 19de-eeuwse oud hollandse pannen evenals de achterzijde van het dwarse dakschild. De mansarde van het westelijke huis is bedekt met geglazuurde platte friese pannen.

Beschrijving van het westelijke huis

gevels

Voorgevel

De uit rode handvorm baksteen (10 lagen 51,5 18/19x9-10x4,5cm) in kruisverband opgetrokken tweelaags lijstgevel (afb. 4) is twee traveeën breed en dateert uit 1877. Er zijn geen ankers van (strijk)balken zichtbaar.
Voor de gevel is een hardstenen stoep aanwezig omsloten door een gietijzeren hekwerk. In de stoep bevindt zich een koekoek t.b.v. een kelderlicht.
Op de begane grond bevindt zich in de linker travee een achtruits schuifvenster uit 1877. De dubbele driepaneels voordeur met bovenlicht in de rechter travee van de voorgevel dateert waarschijnlijk uit de 20ste eeuw, waarbij de deur uit 1877 als voorbeeld zal hebben gediend. De omlijsting van de voordeur stamt wel uit 1877 en steunt op hardstenen neuten. Dit geheel wordt afgesloten door een eenvoudige kroonlijst.
Op de verdieping zijn twee zesruits schuifvensters met brede middenstijl aanwezig uit 1877. Zowel de vensters op de verdieping als die op de begane grond zijn voorzien van een rollaag, markiezen, een hardstenen onderdorpel en aangehakte neuten. De vrij zware vensterkozijnen hebben een duivejagerprofilering.
De vrij eenvoudige geprofileerde kroonlijst stamt uit 1877, is voorzien van bloktanden en heeft geen consoles. De kroonlijst is een voortzetting / replica van de lijst van het oostelijke huis uit 1821.

Achtergevel
De uit rode machinale baksteen in kruisverband opgetrokken eenlaags achtergevel van het westelijke huis dateert uit de jaren dertig van de 20ste eeuw (afb. 10a-b). De gevel is driezijdig en doet in zijn opzet denken aan een apsis. In de gevel zijn geen ankers zichtbaar. In iedere zijde van de gevel is een H-venster uit de bouwtijd aanwezig met een cementen onderdorpel. Ten oosten van de driezijdige gevel is een portiek aanwezig uit 1877 dat toegang biedt tot de achterliggende gang. Een gietijzeren trap (afb. 10b) voert naar een driepaneels dubbele deur uit 1877 met een bovenlicht zonder roedenverdeling, en een onderdorpel en neuten van hardsteen. Portiek en driezijdige achtergevel worden bekroond door een (balkon)balustrade uit de jaren dertig van de 20ste eeuw gemetseld in Noords verband (steeds in een metsellaag twee strekken afgewisseld door een kop) en afgedekt met zwart geglazuurde afdekplaten van een bijzondere vormgeving (afb. 11).

Op dit balkon heeft men zicht op de achtergevel (afb. 7) van de mansardezolder uit 1900 behorend bij het eenlaags bouwdeel met de mansarde[1]. Voordat het achterste eenlaagse gedeelte met het platte dak gebouwd werd bevond zich hier de achtergevel. De achtergevel werd op de begane grond doorgebroken en het bovenste gedeelte bleef bewaard.
De gevel heeft twee brede traveeën overdekt door een rollaag. Links bevindt zich een stolpraam met bovenlicht met cementen onderdorpel en dito neuten; rechts een dubbele éénpaneels balkondeur met bovenlicht uit de eerste helft van de 20ste eeuw. Het onderste deel van de deuropening is door het metselwerk heengehakt. Aanvankelijk was hier een stolpraam met bovenlicht geplaatst zoals deze nog aanwezig is aan de linker zijde van deze gevel. Het

[1] 10 lagenmaat 54-55 cm. Baksteenformaat19,2-19,5x9,5x4,5cm.

venster werd in de eerste helft van de 20ste eeuw verder naar beneden door het muurwerk gehakt en veranderd in een dubbele deur.
Midden onder in de gevel is een deel van een dichtzetting uit de jaren dertig van de 20ste eeuw te zien. Het betreft hier waarschijnlijk een voormalige buitendeur die overbodig werd met de bouw van het achterste eenlaags gedeelte van het westelijke huis.

Zijgevels
De *oostelijke zijgevel* is een gemene gevel met het oostelijke huis en fungeert grotendeels als tussengevel. Voor zover de gevel in het zicht is stamt deze waarschijnlijk uit 1821. In de kelder is de gevel 55cm dik, op de begane grond circa 45cm en op de verdieping 32cm. Op een aantal plaatsen zijn doorgangen gemaakt t.b.v. van deuren en een trapportaal (begane grond). Voor de verdere beschrijving hiervan zie het oostelijke huis.

De *westelijke zijgevel* stamt in hoofdzaak uit drie periodes (afb. 5-6).
-Het metselwerk van het voorste tweelaags gedeelte stamt grotendeels uit de bouwtijd van het westelijke huis (1877)[2] en staat in verband met de voorgevel.
-Het metselwerk van het eenlaags middengedeelte van de gevel stamt grotendeels uit 1900[3].
-Het achterste kwart van de gevel stamt integraal uit de jaren dertig van de 20ste eeuw.

In het voorste tweelaags deel van de gevel zijn ankers aanwezig. Het betreft gegoten sierankers uit 1877. In dit gedeelte van de langsgevel zijn op de begane grond twee zesruits vensters geplaatst met uitklapbaar bovenlicht. Dit zijn verbouwde schuifvensters. De originele kozijnen zijn voorzien van duimen en het voorste venster is voorzien van een houten onderdorpel en daaronder een tweede uitstekende eveneens houten onderdorpel, terwijl het tweede venster alleen een cementen onderdorpel heeft. Links van het linker zesruits venster is een klein vierkant venster (wc-raam) zonder roedenverdeling aanwezig uit de jaren dertig van de 20ste eeuw toen op deze plaats waarschijnlijk een deuropening werd dichtgemetseld.
In dit voorste gedeelte bevinden zich vlak boven het maaiveld twee rollagen die de bovenkant van twee dichtgezette keldervensters aangeven.
Op verdiepingsniveau bevinden zich in het tweelaags gedeelte van de zijgevel aan de linkerzijde twee vierruits stolpramen. Blijkens de invulling hieronder waren dit vroeger grotere vensters. Op een foto van de verbouwing uit 1988 kan men zien dat het toen nog achtruitsvensters waren. De kozijnen zijn voorzien van duimen.
Op het kopse westelijke dakschild van het dwarsgeplaatste schilddak is een eenvoudige dakkapel aanwezig.

Het eenlaags middengedeelte van de westelijke zijgevel heeft twee drieruits kelderlichten uit 1877, geplaatst in een koekoek. Het keukenvenster boven de kelderlichten dateert uit de jaren dertig van de 20ste eeuw. Links van dit venster is een erker aanwezig uit dezelfde periode. Beide vensters zijn voorzien van cementen onderdorpels. Ook dit gedeelte heeft gietijzeren sierankers.

In het achterste kwart van de westelijke zijgevel is een erker met een venster met gietijzeren roeden geplaatst. De erker stamt uit de bouwtijd van dit deel van de gevel (jaren dertig van de 20ste eeuw) en is voorzien van een cementen onderdorpel.

[2] 10 lagenmaat 51,5cm. Baksteenformaat 19-20,5x9-9,6x4,5cm.
[3] 10 lagenmaat 52cm. Baksteenformaat 19-19,5x8,5-9,5x4-4,5cm

Beschrijving per bouwlaag (het westelijke huis)

Kelder
De indeling van de kelder van het westelijke huis stamt uit 1877.
De kelder is overdekt door een oost-west (evenwijdig aan de voorgevel) lopende naaldhouten balklaag, waarbij er in de meeste vertrekken gemetselde troggewelfjes (afb. 22) tussen de balken aangebracht zijn.

De kelder bestaat uit twee helften.
De voorste helft is toegankelijk; de achterste helft is niet of niet goed toegankelijk. Dit gedeelte van de kelder wordt gescheiden van het voorgedeelte door een 35 cm zware muur.

Tegen de voorgevel is een bijna vierkante ruimte aanwezig (afb. 22) ter breedte van circa 2/3 van de voorgevel. Rechts daarvan is een ontoegankelijke ruimte (mogelijk is hier helemaal geen kelder of kruipruimte) die onder de lange gang op de begane grond ligt. Achter dit voorste gedeelte van de kelder is rechts een trappenhuis aanwezig en links tegen de westgevel een smalle rechthoekige ruimte.
De ruimte tegen de voorgevel is ontstaan in 1877 en diende aanvankelijk als keuken. De toegangen tot de twee achtergelegen ruimten zijn voorzien van originele kozijnen en geprofileerde architraaflijsten. Alleen de doorgang naar het trappenhuis is voorzien van een driepaneels deur uit 1877. De wanden van dit vertrek zijn met witte tegeltjes (13x13cm) zogenaamde witjes bekleed. Vermeldenswaardig is verder de ingebouwde kast met mousselineglas in de zuidwest hoek van de ruimte (uit de bouwtijd of omstreeks 1900) en de troggewelven uit 1877.

Het trappenhuis stamt uit 1900. De traptreden zijn van natuursteen.

De ruimte ten westen van het trappenhuis fungeerde aanvankelijk waarschijnlijk als bijkeuken. Ook deze ruimte heeft troggewelven uit 1877. Achter in deze ruimte zijn 19de-eeuwse gehoute panelen geplaatst (imitatie mahonie).

De achterste helft van de kelder bestaat uit twee ruimten achter elkaar met rechts daarvan een smalle niet toegankelijke ruimte onder de gang. De voorste ruimte is overdekt door troggewelven op naaldhouten balken die evenwijdig aan de voorgevel liggen net als in het voorste deel van de kelder. Deze ruimte is alleen via een gat in de dwarsmuur toegankelijk, maar heeft wel voldoende staruimte om als kelder te kunnen functioneren.
De tweede ruimte heeft een naaldhouten balklaag (zonder troggewelven) evenwijdig aan de voorgevel die door een onderslagbalk ondersteund wordt. Deze ruimte is volgestort is met puin en zand. Overigens zijn sommige balken voorzien van kepen en daarom vermoedelijk hergebruikt (afb. 21).

In de ruimte onder de gang zijn twee dwars geplaatste tongewelven waargenomen die echter niet toegankelijk zijn. Mogelijk is de gehele ruimte onder de gang van tongewelven voorzien. Mogelijk dienen de gewelven aanvankelijk als ondersteuning van deze gang of een eventuele voorloper van de gang.

Onder het achterste tongewelf bevindt zich een gemetselde keldertrap die uitkomt achter in de kelder van het oostelijke huis (afb. 19-20). Deze trap loopt dood tegen de zijmuur van de

achterste kelder van het westelijke huis. Het tongewelf kan bezwaarlijk ouder zijn dan deze trap omdat door de aanwezigheid van het tongewelf de minimale stahoogte voor de trap te gering is namelijk 1,2 meter. Door de aanleg van het tongewelf was deze trap niet meer bruikbaar.
Deze trap zal hebben behoord bij een vroegere keldertoegang in de achtergevel en zal met de aanleg van de achterste kelder van het westelijke huis dat wil zeggen bij de nieuwbouw van het westelijke huis in 1877 onbruikbaar zijn geworden.

Begane grond
De hoofdopzet van de indeling van de begane grond stamt uit 1877 zodat dus ook de meeste indelingswanden uit die tijd dateren.
Tegen de oostmuur loopt over de volle diepte van het westelijke huis een lange gang. Tegen de voorgevel is een vierkante kamer gelegen met daarachter een trappenhuis en bijkeuken. Tussen de bijkeuken en de voorkamer is een ingebouwde kast en een rookkanaal aanwezig. Achter de bijkeuken is een toilet. Vervolgens is er een vierkante keuken met daarnaast tegen de lange gang een smalle tweede trap naar de verdieping. Tegen de achtergevel is een grote woonkamer aanwezig.

De gang (afb. 31) is belegd met grote witte marmeren vloerplaten van forse afmetingen (150x70 cm) en een rand van bruine natuursteen (travertijn?). Het voorste gedeelte van de gang is voorzien van een lambrisering van dezelfde bruine natuursteen. De indruk bestaat dat de natuurstenen bekleding van de gang in de huidige vorm gelijk met de trap omstreeks 1900 ontstaan is omdat de traptreden van dezelfde bruine natuursteen zijn gemaakt. Mogelijk zijn de marmeren platen (deels) hergebruikt en dateren ze uit 1821. In het bestek van 1877 wordt expliciet melding gemaakt van wit marmeren vloerstenen uit de gang die bij de afbraak apart gelegd moesten worden kennelijk met de bedoeling om ze te herbruiken.
In de voorkamer zijn geen belangwekkende historische interieur elementen zichtbaar.
Trappenhuis (afb. 32-34) en bijkeuken stammen uit 1900. De trap heeft treden van dezelfde natuursteensoort als in de gang. De balustrade van de trap is van gekruld smeedijzer en de handleuning is van koper. De trap past in het Cuyperiaanse architectuurbeeld van die dagen. Aan de gangzijde zijn twee rondbogen uit 1900 met neorenaissance consoles aanwezig. De ene boog geeft toegang tot het bij het trapportaal gelegen toilet. De andere boog staat in de gang haaks op de eerste genoemde boog. De keuken is ontstaan in 1900. De tweede trap naar de verdieping is een smalle houten trap met kwart en kan eventueel uit 1877 dateren.
De achterste kamer is ontstaan in 1988 toen de schuifdeuren met belendende kasten werden verwijderd uit een kamer en suite uit de jaren dertig van de 20ste eeuw.

De driepaneels deuren van de vertrekken aan de westzijde die op de gang uitkomen zijn voorzien van originele kozijnen en geprofileerde architraaflijsten. Ze stammen waarschijnlijk uit 1877. De deur naar de trap is nog voorzien van de oorspronkelijke bochtscharnieren of knieren. De voorkamer heeft eveneens een driepaneels deur uit 1877 met originele kozijnen en een geprofileerde architraaflijst. Ook de deur naar de trapkast in de keuken heeft drie panelen en dateert mogelijk uit 1877. De overige deuren op de begane grond zijn eenpaneelsdeuren en stammen uit de 20ste eeuw.

Verdieping
De verdieping van het westelijke huis is onder te verdelen in een voorste helft en een achterste helft, waarbij de achterste helft gevangen is onder een plat dak met aan één zijde een

mansarde beëindiging en daarmee in feite een zolderverdieping vormt. De vloer van dit gedeelte van de verdieping is iets lager gelegen dan de voorste helft.
De verdieping van het westelijke huis is voor een belangrijk deel tot stand gekomen in 1900. Alleen het voorste gedeelte (voorste kwart van de verdieping) stamt uit 1877. Dit gedeelte was aanvankelijk een voorkamer en is in 1988 opgedeeld in twee slaapkamers van elk een travee breed met daarachter een gang/overloop. De originele schouw van de oorspronkelijke voorkamer is nog aanwezig tegen de westgevel. De schoorsteenmantel is van zwart marmer en omtimmerd. De deur naar de overloop heeft nog het oorspronkelijke kozijn en geprofileerde architraaflijst uit 1877. Achter de gang/overloop is een trappenhuis uit 1900 aanwezig met tegen de westgevel een badkamer waarvan de wanden uit dezelfde periode stammen. De badkamer heeft blijkens foto's van een verbouwing uit 1988 achter de voorzetwanden nog een lambrisering onder de vensters gehad (afb. 12-13). De huidige vensters waren ook langer en oorspronkelijk uitgevoerd als achtruitsvensters.
Het trappenhuis heeft een eenvoudig stucplafond met geprofileerde lijst. Tussen de badkamer en het trappenhuis is een groot driedelig venster met kleurrijke glas-in-loodramen aanwezig uit 1900 (afb. 33). Een smeedijzeren traphek op de overloop dateert uit de jaren twintig van de 20ste eeuw. De toegang naar het oostelijke huis wordt gevormd door twee rondbogen met consoles in neorenaissance stijl (afb. 35).

De achterste lager gelegen helft van de verdieping bestaat uit een wc, overloop en berging met trap vanaf de begane grond. Daarachter ligt een slaapkamer die in 1988 is ontstaan uit een samenvoeging van twee slaapkamers. In de achterste helft van de verdieping zijn twee tweepaneelsdeuren geplaatst die mogelijk uit 1900 of de tweede helft van de 19de eeuw dateren.

Zolder en kap
Het westelijke huis is aan de voorkant voorzien van een dwarskap uit 1877 die wordt gedeeld met het oostelijke huis. Deze dwarskap heeft eenvoudige spanten met kreupele stijlen en sloffen[4]. Er zijn geen telmerken aanwezig. De vliering stamt uit de jaren dertig van de 20ste eeuw en is aangebracht t.b.v. apparatuur voor een centrale verwarming (expansiereservoirs). De dwarskap is assymetrisch: het dakvlak aan de voorgevelzijde is steiler dan het achterste dakvlak. Aan de westzijde is een eenvoudige dakkapel aanwezig. De rest van het tweelaags gedeelte van het westelijk huis is al vanaf 1877 voorzien van een plat dak.

Het eenlaags gedeelte van het westelijk huis heeft voor wat betreft het bouwdeel uit 1877 een plat dak met mansarde beëindiging uit 1900. Deze mansarde heeft vermoedelijk een zadeldak uit 1877 vervangen.
Het eenlaags bouwdeel uit de jaren dertig van de 20ste eeuw heeft een plat dak uit de bouwtijd dat fungeert als dakterras (afb. 11a-b). Het dakterras heeft aan drie zijden een borstwering waarop de geglazuurde afdekplaten liggen (al beschreven bij de achtergevel).

[4] De balklaag loopt namelijk. oost-west terwijl de spanten noord-zuid zijn geplaatst.

Beschrijving van het oostelijke huis

Gevels

Voorgevel
De uit rood/oranje handvorm baksteen (10 lagen 47cm; 20-20,5x10-11x3,6cm) in kruisverband opgetrokken tweelaags lijstgevel (afb. 4) is twee traveeën breed en dateert uit 1821. Er zijn geen ankers van (strijk)balken zichtbaar. Voor de gevel is een hardstenen stoep aanwezig omsloten door een gietijzeren hekwerk. In de stoep zijn twee koekoeken aanwezig t.b.v. de kelderlichten. Op de begane grond bevinden zich twee achtruits schuifvensters uit 1877 die in de oorspronkelijke kozijnen zijn geplaatst.
Op de verdieping zijn twee zesruits schuifvensters aanwezig uit 1877 eveneens geplaatst in de oorspronkelijke kozijnen. Zowel de vensters op de verdieping als die op de begane grond zijn voorzien van een rollaag, markiezen en een hardstenen onderdorpel met aangehakte neuten. De vrij zware kozijnen van deze vensters zijn van een duivejagerprofilering voorzien.
De vrij eenvoudige geprofileerde kroonlijst uit 1821 is voorzien van bloktanden en heeft geen consoles.

Achtergevel
De uit rode handvorm baksteen in staand verband opgetrokken gesloten tweelaags achtergevel van het oostelijke huis (afb. 8-9) dateert blijkens een gedenksteen uit 1821.[5] De gevel is driezijdig en doet in zijn opzet denken aan een apsis. Alle vensters zijn overdekt door rollagen.

Voor de gevel is het grondpeil verdiept t.b.v. de lichttoetreding van de drie keldervensters. Het oostelijke en middelste keldervenster zijn vierruits en stammen uit 1821, waarbij het onderste deel van beide vensters in de 20ste eeuw is vernieuwd. Het westelijke venster is een 19de -eeuws stolpraam. Boven het middelste kelderraam is een natuurstenen gedenksteen (afb. 8) geplaatst met de tekst: *Den 22 augustus 1821 / Is de eerste steen van dit gebouw gelegd / door / Hendrik Bonifacius van der Haer en / Barbara Jetske Anna Knock / Geboren den 7 junij 1812*.
Op de begane grond zijn drie T-vensters aanwezig uit 1821. Oorspronkelijk waren dit achtruits schuifvensters, maar deze zijn waarschijnlijk in 1900 verbouwd en aangepast aan de heersende mode. De vensters hebben hardstenen onderdorpels.
Waarschijnlijk hebben aanvankelijk ook op de verdieping drie achtruitsschuifvensters gezeten, maar deze zijn in 1900 met de bouw van een archiefruimte vervangen door kortere vijfentwintigruits gietijzeren vensters.
Boven het middelste venster van de verdieping is een natuursteen ingemetseld waarop een klok (het symbool van Sint Antonius) is ingemetseld. De gevel wordt afgesloten door een eenvoudige geprofileerde kroonlijst met bloktand.

De uit rode handvorm baksteen opgetrokken tweelaags achtergevel van de aanbouw aan de oostzijde (afb. 9) lijkt gelijktijdig te zijn met de achtergevel van het oostelijke huis omdat de steensoort overeenkomt en beide gevels in staand verband zijn opgetrokken. Er zit wel een bouwnaad tussen beide bouwdelen. Op het minuutplan wordt de aanbouw echter niet aangegeven, maar in de koopakte van 1857 wordt het bouwdeel wel omschreven. Het is

[5] 10 lagenmaat 50,5-51cm. Baksteenformaat 18,7-21,5x10,2x4,4cm

denkbaar dat het op het minuutplan onderdeel van het buurhuis is geweest. In ieder geval dateert het metselwerk uit de eerste helft van de 19de eeuw.

Op begane grond niveau en op de verdieping zijn de ankers uit de bouwtijd aanwezig. De gevel heeft een gepleisterde plint. Op de begane grond is het metselwerk deels vervangen (waarschijnlijk in 1900), waarbij aan de rechterzijde een rookkanaal is geplaatst. Een rechthoekig liggend oorspronkelijk venster overdekt door een rollaag is bij de verbouwing gespaard gebleven. In dit gedeelte bevinden zich twee ankers die bij een tussenverdieping horen. Deze zijn mogelijk secundair aangebracht bij de inbouw van een kluis in dit bouwdeel. Op de verdieping heeft de aanbouw een zesruits schuifvenster met brede middenstijl. Het venster is overdekt door een rollaag.

Zijgevels

De *oostelijke zijgevel* grenst aan een smalle ozendrup en is aan het zicht onttrokken. De gevel kan uit 1821 stammen, maar is mogelijk ook van ouder datum. De dikte van de gevel is ter hoogte van de voorgevel in de kelder circa 80 cm (inclusief later aangebrachte klamp van geeltjes en daarop aangebrachtje witjes). De voorgevel lijkt ingekast in de zijgevel. Voor zover zichtbaar lijkt het voorste gedeelte van de zijgevel ook van vrij kleine stenen te zijn gemetseld.
De *westelijke zijgevel* is een gemene gevel met het westelijke huis en fungeert grotendeels als tussengevel. In de kelder is de gevel 55cm dik, op de begane grond circa 45cm en op de verdieping 32cm. Op een aantal plaatsen zijn doorgangen gemaakt t.b.v. van deuren en een trapportaal (begane grond).
De verdieping van het achterste gedeelte van de westmuur is vanaf het dakterras van het westelijke huis in het zicht (afb. 11a). Het metselwerk van dit gedeelte loopt zonder naad over in de driezijdig gesloten achtergevel en zal derhalve uit 1821 dateren. Het is net als de achtergevel van rode stenen gemetseld. (10 lagenmaat 50,5-51cm. Baksteenformaat 18,7-21,5x10,2x4,4cm). De zijgevel is in kruisverband gemetseld in tegenstelliing tot de achtergevel die in staand verband is gemetseld. Dit is eigenaardig omdat beide muren wel in verband staan. We moeten derhalve concluderen dat de achtergevels die in het zicht waren bewust in staand verband zijn gemetseld in een periode dat men normaal in kruisverband metselde.
De ankers van dit gedeelte van de zijmuur wijzen erop dat de begane grond en de verdieping door een enkelvoudige balklaag zijn overdekt. Ook zijn er bovenaan ankers te zien waarmee de blokkeels van de kapgebinten aan de muur zijn verankerd.

Beschrijving per bouwlaag (oostelijke huis)

Kelder

Het oostelijk huis is geheel onderkelderd. De kelder is overdekt door een enkelvoudige grenen oost-west (evenwijdig aan de voorgevel) gelegen balklaag in de kelder. De hoofdopzet van de kelder stamt uit 1821. Dit geldt voor de balklaag, indelingsmuren en vermoedelijk ook het grootste deel van de zijmuren.
De zijmuren roepen echter ook enige vragen op. De linker westelijke zijmuur is voorzover zichtbaar (deze is dun gepleisterd) van rode stenen gemetseld met een tienlagenmaat van 49,5-50cm en is ca. 55 cm dik. De rechtermuur is voor zover gezien kan worden van geeltjes in kruisverband opgetrokken (10 lagen 45,5cm). De dwarsmuren zijn ook van geeltjes opgemetseld en staan in verband met deze zijmuur. De dwarsmuren zijn derhalve gelijktijdig met deze rechtermuur. Men is echter natuurlijk vreemd dat de linkermuur van rode grotere stenen is gemetseld dan de rechtermuur. Het is denkbaar dat de geeltjes een schil vormen die

voor een (misschien oudere) muur is gezet. Dit aspect zou indien mogelijk nader onderzocht moeten worden. Ook opvallend is de forse dikte van de rechtse (oostelijke) zijmuur van de kelder die vooraan wel 80 cm dik is (inclusief 19de-eeuwse klamp van Friese geeltjes en betegeling). Wellicht is achter deze latere klamp een oudere zijmuur aan de rechterkant nog (deels) aanwezig.

De indeling en structuur uit 1821 zijn vrijwel geheel intact gebleven. De kelder is overdekt door een oost-west gelegen (evenwijdig aan de voorgevel) enkelvoudige grenen balklaag (doorsnede ca. 26x21cm). Vooraan zijn twee rechthoekige ruimten aanwezig van elk één travee breed. Daarachter loopt een dwarsgang over de volle breedte van de kelder. Vervolgens aan de westzijde (linkerkant) een lange gang (afb. 16) evenwijdig aan de linker zijgevel met rechts daarvan een diepe rechthoekige ruimte. Daarachter wederom een dwarsgang over de volle breedte van de kelder en tenslotte een ruimte tegen de achtergevel.
De kelder is thans toegankelijk vanuit de kelder onder het westelijke huis. De toegang is gelegen in de westgevel ter hoogte van de voorste dwarsgang die op het uiteinde van de keldertrap uitkomt. Ter hoogte van de achtergevel in het portiek van het westelijke huis heeft waarschijnlijk oorspronkelijk ook een toegang tot de kelder gezeten.
De meeste (opgeklampte) deuren, inclusief kozijnen en hang- en sluitwerk, uit 1821 zijn nog aanwezig op hun oorspronkelijke plaats in de kelder. Opvallend is ook het hekwerk uit 1821 (incl. originele hengen en het oorspronkelijke sluitwerk) dat de voorraadruimten (droogkasten) in de lange gang afsluit (afb. 15). Mogelijk gaat het hier om de appelhokken die in de verkoopakte van 1857 genoemd worden.
In de voorgevel zijn twee stolpramen uit 1821 aanwezig met originele binnenluiken (afb. 14).
De kelder heeft een vloer van klinkers op hun kant. In de achterste dwarsgang liggen geglazuurde plavuizen (21x21cm) op de grond (afb. 19). Op enkele plaatsen is isolatiemateriaal aangebracht tussen de balken in de vorm van kurkplaten met daarachter zeewier(?) (diepe rechthoekige ruimte) en stucwerk met daarachter asfalt (ruimte tegen de achtergevel). Ook opvallend is dat deuren deuromlijstingen, balken en plafond geel geschilderd zijn. Deze kleurafwerking dateert beslist uit de 19de eeuw en is mogelijk oorspronkelijk.

De keldervensters in de westelijke zijmuur
Ongeveer halverwege de lengte van de westelijke muur zijn twee liggende rechthoekige vensters geplaatst. Het voorste venster is verdwenen en in de vensternis zit een dichtzetting. Thans zit in er het achterste venster (afb. 17-18) een draairaam (liggende zesruiter) dat echter uitkijkt op een dichtzetting van planken. Daarachter is een volgestort tongewelf aanwezig dat onder de gang ligt (beschreven bij het westelijke huis). Het venster heeft geen enkele zin als hier een tongewelf naast zit. Hieruit zou men kunnen concluderen dat het venster ouder is dan de gang en het tongewelf eronder. De plaatsing van deze vensters is raadselachtig en geeft aanleiding tot vragen met betrekking tot de ontwikkeling van het complex. Was ten tijde van het bouwen van deze vensters het linker (westelijke) pand nog niet zo lang? Op het minuutplan van omstreeks 1825 (afb. 1-2) was hier al wel bebouwing, zodat de vensters in deze periode ook niet passen. Zijn de vensters en daarmee de westelijke keldermuur van het oostelijke huis ouder dan 1825 en mogelijk ook ouder dan 1821? Een andere mogelijkheid is dat de vensters zijn ingebracht na afbraak van het het achterste deel van het westelijke pand in 1858. Misschien kregen ze licht vanuit de binnenplaats die toen ontstaan is na de afbraak van het achterste deel van dat pand. Ook met betrekking tot deze vensters is nader onderzoek gewenst. Mogelijk kan kadastraal onderzoek hier duidelijkheid in brengen.

Begane grond

De huidige indeling van de begane grond stamt uit de bouwtijd van het oostelijke pand (1821). Er zijn drie kamers achter elkaar gelegen naast de lange gang in het westelijke bouwdeel. Vooraan is een vierkante kamer aanwezig. Daarachter is een grote middenkamer en een grote achterkamer die en suite zijn uitgevoerd.

De voorkamer (thans kantoor) had een schouw tegen de oostelijke (rechter) zijmuur. Op deze plek is nu een stalen kluiskast geplaatst. De twee schuiframen uit 1877 in de voorgevel zijn eenvoudig omtimmerd en voorzien van originele binnenluiken. De entree aan de westzijde van de kamer wordt gevormd door een tweepaneelsdeur met profilering en originele architraaflijsten en kozijn uit 1821. Het plafond van de voorkamer heeft een geprofileerde kooflijst en een rond middenornament met florale motieven en dateert uit 1821 (afb. 23). De dubbele driepaneels deur naar de achterliggende kamers, een zgn. porte-brisée, stamt waarschijnlijk uit 1877.
De achterliggende kamer, de middenkamer, (regentenkamer) heeft tegen de westelijke (linker) zijmuur een schouw met zwart / wit marmeren schoorsteenmantel uit 1821 (afb. 25). De fraaie schouw is van zwart marmer en heeft rechthoekige velden van wit marmer waarin florale versieringen zijn aangebracht. De ligging van deze stookplaats is bepaald eigenaardig daar alle andere schouwen in het oostelijke huis tegen de rechter (oostelijke) muur geplaatst zijn. Dit betekent dat het rookkanaal langs de gangmuur geleid moet worden.
In de zuidwesthoek van de kamer is een geprofileerde tweepaneels deur naar de gang geplaatst. De deur dateert uit 1821 en heeft originele architraaflijsten en een origineel kozijn. De middenkamer is rondom voorzien van een houten lambrisering uit 1821 met eenvoudige panelen zonder ornamenten. De wanden zijn bedekt met recent stofbehang in een diep rode tint. Het stucplafond (afb. 24) stamt uit 1821 en heeft een geprofileerde geblokte kooflijst en een rond middenornament. De vloer is bedekt met parket. Een dubbele driepaneels deur uit 1877 (afb. 26) biedt toegang tot de achterkamer.
De achterkamer (eveneens regentenkamer) die in feite een tuinkamer is heeft aan de achterkant een driezijdige sluiting en heeft tegen de voorwand hoekkasten (afb. 26) zodat daar eveneens een driezijdige sluiting ontstaan is als een tegenpool van de driezijdige achterwand. Deze kamer heeft tegen de oostmuur een schouw (afb. 30) met zwarte marmeren schoorsteenmantel uit 1877. Rechts van de schouw is een radiator aanwezig uit de jaren dertig van de twintigste eeuw. Tegen de oostmuur bevinden zich radiatorkasten die mogelijk uit de vroege 20ste eeuw dateren. De vensters in deze driezijdige oostmuur zijn voorzien van vierpaneelsvouwblinden.
Tegen de westmuur is een achter lambrisering en stofbehang weggewerkte driepaneels gehoute deur aanwezig, waarschijnlijk uit 1877. De dubbele deuren (afb. 26) die toegang bieden tot de middenkamer zijn driepaneels en zijn vermoedelijk geplaatst in 1877. Aan weerszijden van deze deuren zijn dubbele driepaneels kastdeuren in de hoeken aanwezig uit dezelfde periode. De kastdeuren schuinen de hoeken van de achterkamer af zodat een symmetrische situatie ontstaat m.b.t. de driezijdige achtergevel. De achterkamer is rondom voorzien van een houten lambrisering met samengestelde profilering uit 1877 (afb. 27-28). De wanden zijn bedekt met stofbehang in een diep rode tint. De achterkamer heeft een eenvoudig stucplafond zonder middenornament met geprofileerde kooflijst uit vermoedelijk 1877 (afb. 29a-b). Stucplafond, lambrisering en de dubbele deuren en kastdeuren zijn in 1900 of begin 20ste eeuw voorzien van Art Nouveau schilderingen. Een achter lambrisering en stofbehang weggewerkte opgeklampte deur biedt toegang tot de oostelijke aanbouw.

Verdieping

De verdieping is blijkens de spijkergaten die men op zolder kan zien overdekt door een enkelvoudige balklaag. Ook de ankers in het achterste gedeelte van de zijmuur dat vanaf het dakterras van het westelijke huis zichtbaar is geven een enkelvoudige balklaag aan. Door de verlaagde plafonds kan er aan de binnenkant weinig van de balklaag gezien worden. Op een punt namelijk in het trappenhuis kan een omkiste balk gezien worden (afb. 37a-b). Deze blijkt uitgelijnd te zijn. Het vermoeden bestaat daarom dat er mogelijk een vrij oude verzakte balklaag in deze bekisting aanwezig is. Het kan niet uitgesloten worden dat het om een eiken balklaag gaat. Het is echter bepaald niet zeker en al helemaal niet duidelijk of de veronderstelde oude balklaag ook meer naar achteren in het gebouw nog aanwezig is.

De indeling van de verdieping van het oostelijke huis stamt deels uit de bouwtijd (1821) en deels uit 1900. Er is een nagenoeg vierkante voorkamer die de volle breedte van het huis in beslag neemt, een middenstuk met gang en trap en smallere kamer en een diepe achterzaal die volle breedte van het huis in beslag neemt.

De voorkamer stamt uit 1821, maar afgezien van mogelijk de binnenbetimmering van de vensters zijn geen elementen uit deze periode in het zicht. De voorkamer heeft een schouw aan de rechterkant die tot een opklapbare tafel is omgebouwd. Mogelijk dateert deze schouw uit de jaren 30 van de 20ste eeuw.
In het middenstuk bevindt zich aan de linkerkant een gang die de voorkamer met de achterzaal verbindt. Daarnaast bevindt zich een smalle kamer, een trappenhuis en een bergkast die in feite onder het bovenste deel van de bordestrap zit.
De smalle kamer (thans berging) heeft tegen de oostmuur een eenvoudige houten schouw uit 1900 en rondom een houten lambrisering met geprofileerde panelen uit de 19de eeuw.
Het trappenhuis dat toegang geeft tot de zolder stamt uit de 19de eeuw. Het bevat een eenvoudige bordestrap en is verlicht middels een tweedelig klapraam. Het is met schrootjes bekleed en heeft een houten plafond dat onder de balklaag is aangebracht en heeft een gelige verfafwerking.
De achterzaal dient als archiefruimte en heeft omstreeks 1900 of in de jaren 30 een geheel gepleisterde afwerking gekregen om een brandvrije opslag te verkrijgen.

De verdieping van het oostelijke huis is toegankelijk via het trappenhuis en de overloop in het westelijke huis dat via twee bogen met neorenaissance consoles (ca. 1900) in verbinding staat met de gang in het oostelijke huis (afb. 35-36). Alle deuren op de verdieping van het oostelijke huis stammen uit de 19de eeuw en zijn tweepaneels en voorzien van originele geprofileerde architraaflijsten en originele kozijnen.

Zolder en kap

Het oostelijke huis had aanvankelijk een schilddak met een borstwering. Deze kap uit 1821 is in 1877 aangepast, doordat er een dwarskap aan de voorkant werd gebouwd die het voorste deel van het oostelijk en westelijk pand verenigt.

Aan de voorgevelzijde zijn nog de bouwsporen te herkennen van de voormalige borstwering in de westelijke zijgevel van het oostelijke huis. De huidige beschoten kap (afb. 38-41) heeft 9

kapspanten waaarvan er 7 gelijk zijn uitgevoerd en de achterste twee afwijken. De 7 gelijk uitgevoerde spanten zijn eenvoudige zogenaamde oud hollandse kapspanten met driehoeksspanten met gordingen, kreupele stijlen en blokkeels.
Deze spanten zijn voorzien van gehakte telmerken (afb. 41), waarbij geen verschil valt te constateren tussen links en rechts. De gebinten staan door elkaar. Dit kan oorspronkelijk zo opgezet zijn. Bij een gelijke overspanning maakt het in principe niet uit of de spanten in de genummerde volgorde staan. Blijkens de nummering ontbreken spant 6 en 7. Nadere analyse van de kap leert dat op ongeveer op 2 meter uit de voorgevel nog een spant heeft gestaan waarvan het rechterspantbeen is blijven zitten. Mogelijk heeft er oorspronkelijk ook tegen de voorgevel een soort strijkspant gestaan.
De achterste twee spanten wijken af doordat bij beide de hanebalk hoger geplaatst is dan bij de andere spanten. Dit had vermoedelijk te maken met de vroegere aanwezigheid van een meidenkamer in het achterste gedeelte van de zolder waardoor men de balken hoger heeft geplaatst om meer staruimte in deze kamer te verkrijgen. Deze beide spanten zijn dan ook niet in de nummering opgenomen. Volgens de verkoopakte uit 1857 was de “linnenzolder voor en achter afgeschut tot bodenkamertjes”. Ook in het voorste gedeelte van de kap zal derhalve een afgeschoten kamertje zijn geweest. Bij nadere beschouwing is de beschieting van de kap vooraan beschilderd hetgeen op de vroegere aanwezigheid van een kamertje kan duiden.
Aan de hanebalken van de spanten zijn plankjes gespijkerd die in haakvorm zijn gezaaagd waarin droogstokken in de lengterichting van de kap hebben gezeten (afb. 40-41). Hieraan kon men de was ophangen.

De trap is in het midden van de zolder geplaatst. Tegen de achtergevel was een meidenkamer die werd verlicht door een dakkapel die in de 20ste eeuw is weggehaald. Ook is aan de achtergevelzijde een ondersteuningsconstructie voor een (schijn?)schoorsteen aanwezig op het snijvlak van de schilden van het dak. De zolder heeft een 19de-eeuwse vloer van naaldhouten vloerdelen. In het achterdeel van de zolder is een betonnen vloer aanwezig i.v.m. de ondergelegen archiefzaal uit 1900.

De Oostelijke aanbouw
De begane grond van de oostelijke aanbouw uit 1877 ter hoogte van de achtergevel bevat een kluis uit 1900 die vanuit een portaaltje toegankelijk is via een stalen dubbele deur. De kluis heeft een stalen tongewelf.

Op de verdieping bevat de aanbouw een vierkante ruimte met ingebouwde kasten. De aanbouw is toegankelijk via een stalen kluisdeur en heeft ongelijke houten vloerdelen.

Bouwgeschiedenis

Op de kaart die Johannes Sems maakte van Leeuwarden in 1603 staan op het betreffende perceel twee hoge diepe huizen met topgevels (afb. 3). Naast het westelijke huis was een smal grachtje aanwezig dat bekend stond als de oude gracht.
Van het rechterhuis zijn mogelijk gedeelten tot op heden blijven bestaan. In ieder geval is hoogstwaarschijnlijk het voorste gedeelte van de rechter oostelijke zijmuur blijven staan en ouder dan 1821. De ballklaag boven de verdieping is omkist en de zoldervloer is zodanig uitgelijnd dat de balken behoorlijk naar het westen gezakt zijn (afb. 37a-b). Dit kan op de aanwezigheid van een oude balklaag duiden die verzakt was en omkist om de scheefstand te verhullen.

Verbouwing 1821
Het oostelijke huis werd grotendeels vernieuwd in 1821, toen het huidige tweelaags onderkelderde gebouw met schilddak verrees. Het is mogelijk dat delen van het daarvoor bestaande huis zijn blijven staan zoals hierboven beschreven is. Dit is echter niet goed uit te maken. Wel is duidelijk dat het een vrij grondige verbouwing was en de kelderbalklaag, de kap, de voorgevel, de achtergevel en de linkerzijmuur uit deze periode dateren. Verder verrees vermoedelijk niet veel later de tweelaagse vierkante aanbouw achteraan de oostzijde achter de oostelijke buurman. Deze staat nog niet op het minuutplan van 1825, maar wordt wel in de koopakte van 1857 genoemd. In ieder geval is deze aanbouw van dezelfde soort stenen gemetseld als het oostelijke huis.
Bij de koopakte werd het huis beschreven zodat men dan een beeld van het huis kan verkrijgen. De akte heeft het over “een hecht sterk uitmuntend onderhouden zeer logeabel dubbel Heerenhuis” Gezien de grondige verbouwing van 1821 was het huis nog betrekkelijk nieuw.
Voor de completere beschrijving zie de transcriptie van de koopakte in het archiefonderzoek van W. Friso bijlage DOC. 001.

Op het kadastrale minuutplan van circa 1825 (afb. 2-3) is het oostelijke huis iets langer dan het westelijke. Het westelijke huis strekt zich net zover uit als het huidige eenlaagse bouwdeel met mansardekap dus heeft het complex nagenoeg dezelfde plattegrond als tegenwoordig afgezien van de laatste 4 meter aanbouw uit de jaren 30 van de 20ste eeuw achter het westelijke huis.
Het perceel is achter het huis breder en strekt zich een stukje uit achter de oostelijke buurman. Op dit plekje komt de aanbouw tot stand. Aan de achterzijde wordt het perceel begrensd door een tak van het grachtje die naar het noordoosten buigt.
Achter het oostelijke huis ligt een vijver omringd door grond van perceel 207 (het buurpand van het huidige bestuurshuis). De vijver hoort echter bij perceel 208 waarop het dubbelpand staat. De functie van deze vijver is niet duidelijk; Wellicht was deze onderdeel van een tuinaanleg.

Verbouwing 1858
In 1858, een jaar nadat het St. Anthonygasthuis het pand had aangeschaft, volgde een verbouwing van het westelijke huis. Destijds werd dit pand grotendeels gesloopt met uitzondering van het voorste gedeelte en de trap. Bij de daarop volgende (ver)bouw, werd de

gang gebouwd of herbouwd en werd achter het voorste gedeelte dat bleef staan een binnenplaats gemaakt. Men vulde een kelder op tot de hoogte van deze binnenplaats.

Verbouwing 1877
Een volgende grootscheepse verbouwing, waarvoor Frederick Stoett tekende, vond plaats in 1877. Toen werd ook het voorste deel van het westelijke huis afgebroken en vervangen door een nieuw onderkelderd gebouw dat nog steeds aanwezig is. Het voorste gedeelte van het westelijke pand werd tweelaags opgemetseld en kreeg een nog steeds aanwezige dwarskap die werd gedeeld met het oostelijke gebouw. Achter de dwarskap kwam een tweelaags gedeelte met een plat dak. De verdieping hiervan werd minder hoog opgemetseld dan het voorste deel van het gebouw.
Hierachter kwam een eenlaags bouwdeel. Dit was vermoedelijk voorzien van een zadeldak of schilddak. Hiermee had het gebouw de huidige lengte afgezien van de achterste vier meter. Met de bouw van dit eenlaagse bouwdeel had het westelijke pand weer de lengte gekregen die het vóór de afbraak van 1858 had. Volgens het bestek heeft men deels van oudere funderingen gebruik gemaakt. Het bestek meldt dat men goede balken mocht hergebruiken. Dit kan betekenen dat er balken ouder dan 1877 in het westelijke huis nog aanwezig zouden kunnen zijn. In de achterste kelder van het westelijke huis zijn inderdaad hergebruikte grenen balken met kepen geplaatst.
Ook in het oostelijke huis vonden in 1877 verbouwingen plaats. De vensters in de voorgevel werden vervangen door hetzelfde type venster dat in de voorgevel van het westelijke huis was geplaatst. Ook werden in het interieur van met name de achterkamer op de begane grond moderniseringen doorgevoerd.

Verbouwing 1900
De volgende verbouwing had plaats in 1900. In dat jaar werd het achterste eenlaags gedeelte van het westelijke huis uit 1877 opgehoogd met een soort mansardezolder met plat dak en mansarde beëindiging aan de westzijde. Hierdoor moest ook de achtergevel vernieuwd worden.
Daarnaast werd de huidige trap gebouwd in het westelijke huis en werd de indeling van de begane grond en de verdieping van dit huis aangepast. In de zijgevel van het westelijke huis werden enkele nieuwe vensters aangebracht en het metselwerk werd deels vernieuwd.
Ook in het oostelijke huis vonden in 1900, of eventueel enkele jaren later, verbouwingen plaats. Op de begane grond werd het interieur van de kamer en suite gemoderniseerd middels het aanbrengen van Art Nouveau schilderingen in de achterkamer op het plafond, de lambrisering en de deuren.
Op de begane grond van de vierkante aanbouw ter hoogte van de achtergevel werd een kluis gebouwd, waarbij het metselwerk deels werd vernieuwd. Op de verdieping van het oostelijke huis werd de achterkamer verbouwd tot archiefruimte, waarbij de plafondconstructie werd verzwaard en de vensters in de achtergevel op verdiepingsniveau werden ingekort en vervangen door de huidige gietijzeren vensters.

Bouwfase omstreeks de jaren 30 van de 20ste eeuw
In de jaren dertig van de vorige eeuw werd er wederom verbouwd. Tegen de achtergevel van het westelijk huis werd het huidige eenlaags bouwdeel gemaakt van circa vier meter diep en voorzien van een driezijdige achtergevel en een bijbehorende kamer en suite. In de zijgevel van het westelijke huis werden erkers geplaatst en een keukenraam. Het is mogelijk dat bij deze verbouwing het achterste deel van de kelder volgestort werd met puin.
Op de zolder van het voorste deel van het westelijk huis in de dwarskap werd een vliering gemaakt om apparatuur kwijt te kunnen t.b.v. een aan te brengen centrale verwarming.

Verbouwing 1988
De laatste verbouwing vond plaats in 1988. Toen werden betimmeringen aangebracht in het interieur en enige ondergeschikte aanpassingen gemaakt in de indeling.

WAARDESTELLING

De bouwmassa van het pand Grote Kerkstraat 39 en de voorgevel hebben hoge monumentwaarden als onderdeel van de samenhangende historische bebouwing van de Grote Kerkstraat (beeldbepalend). Bovendien is het volume van belang als voorbeeld van een 19de-eeuws dubbel herenhuis.
De rechtse voorgevel uit 1821 en de linkse uit 1877 hebben belang als 19de-eeuwse tot een eenheid samengevoegde lijstgevels onder het dwarse voorschild dat de twee diepe panden daarachter verbergt en de indruk van een breed pand geeft. Ook van positieve waarde zijn de eigenaardige "absisachtige" achtergevels van beide panden. De zijgevel van het westelijke pand heeft enige evolutionaire waarde omdat hieraan de bouwgeschiedenis afgelezen kan worden.

Het casco heeft positieve monumentwaarde omdat de 19de-eeuwse balklagen en in het oostelijk gedeelte mogelijk ook oudere balken bewaard zijn gebleven. Ook de kap uit 1821 van het oostelijke huis en de dwarskap hebben positieve monumentwaarde. Ook een belangrijk constructief detail vormen de gemetselde trogggewelven op naaldhouten balken in de kelder van het westelijke huis. De hergebruikte balken in de achterste kelder van het westelijke huis hebben bouwhistorische waarde omdat die informatie over een voorganger van het gebouw kunnen geven.

Het interieur van het huis heeft belangrijke monumentwaarde. Hieronder wordt meer specifiek aangeduid wat van belang is.
De kelder uit 1821 van het oostelijke huis heeft een hoge monumentwaarde omdat zowel de structuur als veel oorspronkelijke details gaaf bewaard zijn gebleven. Als detail moeten hier de diverse opgeklampte deuren en met name ook de appelhokken genoemd worden, de vensters in de tussenmuur (de westelijke zijmuur van het oostelijke pand) en de tongewelven onder de gang. De gele kleurafwerking van de balken en deuren is mogelijk oorspronkelijk en is van waarde.
Ook de kelder van het westelijke huis uit 1877 is van belang omdat de indeling nog geheel van 1877 is en de troggewelven gehandhaafd zijn gebleven. Als detail kan hier ook de de ingebouwde kast met mouselineglas genoemd worden.
De indeling van de begane grond uit 1821 van het oostelijke huis heeft hoge monumentwaarde evenals het interieur in dit deel van het pand. Van groot belang zijn hierbij de stucplafonds in de voor-, midden- en achterkamer, de schouwen en lambriseringen in de midden- en achterkamer en de luiken in de voorkamer. De deuren (zowel porte-brisée als kastdeuren en suite deuren) van de midden- en achterkamer zijn van groot belang mede vanwege de Art Nouveau schilderingen.
Op de verdieping van het oostelijke huis hebben de lambrisering en de schouw en kast in de smalle tussenkamer positieve monumentwaarde.
De gang met zijn marmeren platen, lambrisering, stucwerkbogen en deuren en deuromlijstingen heeft positieve tot hoge monumentwaarde. Vooral de enorme marmeren vloerplaten zijn van waarde.
Het trappenhuis en bijbehorende glas-in-loodvensters in het westelijke huis hebben hoge monumentwaarde vanwege gaafheid en relatieve zeldzaamheid. Een rest van een zwart marmeren haardpartij in de linkermuur van de linkervoorkamer heeft ook enig belang.
Verder hebben de verscheidene twee- en driepaneels deuren uit de 19de eeuw die in het dubbelpand geplaatst zijn positieve monumentwaarde.

In de kap hebben de planken waar aan de droogstokken gehangen hebben en de aanwijzingen voor de aanwezigheid van bodenkamertjes nog waarde als documentatie van het gebruik van de zolder.

Onderdelen van de dakbedekking hebben positieve monumentwaarde zoals:
-de vermoedelijk 19de-eeuwse oud hollandse pannen op het zijdakvlak van het oostelijke huis (en op andere plekken waar ze nog liggen)
-de geglazuurde platte friese pannen uit 1900 op de mansarde van het westelijke huis.

CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Het bouwhistorisch onderzoek heeft belangijke onderdelen van de bouwgeschiedenis van het complex opgehelderd. Ook het beperkte archiefonderzoek heeft waardevolle informatie opgeleverd door de uitgebreide bestekken van 1858 en 1877 waarvan de informatie deels aan het materiële onderzoek gekoppeld kon worden.
Omdat de balken en veel muren aan het zicht ontrokken zijn kan de bouwgeschiedenis zonder enige ontmanteling van voorzetwanden en plafonds natuurlijk nooit volledig zijn.
Het onderzoek riep een aantal vragen op die bij de toekomstige verbouwingswerkzaamheden als er het een en ander gestript wordt mogelijk opgehelderd kunnen worden:

-Hierbij gaat het met name om de vraag of er nog muren van een oudere kern in de zijmuur van het oostelijk huis overgebleven zijn
-Zijn er nog oudere balken van voorgangers in de huidige gebouw verwerkt?
Ook betreffende de kelder zijn wel wat vragen overgebleven:
-Van wanneer dateren de keldervensters in de linkerzijmuur van de het rechter gebouw. Is hier (tijdelijk?) achter het westelijke voorhuis geen bebouwing geweest of was hier een binnenplaats?
-Wanneer zijn de tongewelven onder de gang gebouwd en zitten er meer van dergelijke gewelven onder de gang?
-Waarom is de linker keldermuur van rode stenen en de rechtermuur van geeltjes. Zit hier een fase verschil in of zijn de geeltjes een voorzetwand?

Naast materieel onderzoek kan ook uitgebreider archiefonderzoek belangrijke ondersteuning bieden bij bovenstaande vragen.
De preciese plaats van de binnenplaats die in 1858 ontstaan is kan zeer waarschijnlijk bij kadastraal onderzoek opgehelderd worden.
Wat betreft de 20ste-eeuwse verbouwingen kunnen bij uitbreiding van het archiefonderzoek de exacte datering, de aard en de architecten gemakkelijk achterhaald worden.

F. van der Waard, H. Wierts

Groningen december 2006

Geraadpleegde literatuur

Eekhoff, W., *Geschiedenis van het Sint Antony-gasthuis te Leeuwarden*, Leeuwarden 1893.
Friso, W., *Grote Kerkstraat 39 Leeuwarden, Bestuurshuis S.A.G., Archiefonderzoek, proefonderzoek*, Groningen 2006.
Valk, L. *700 jaar bouwen in Leeuwarden.* afl. 333, in: Huis aan Huis, 25-6-1996.

Tekeningen

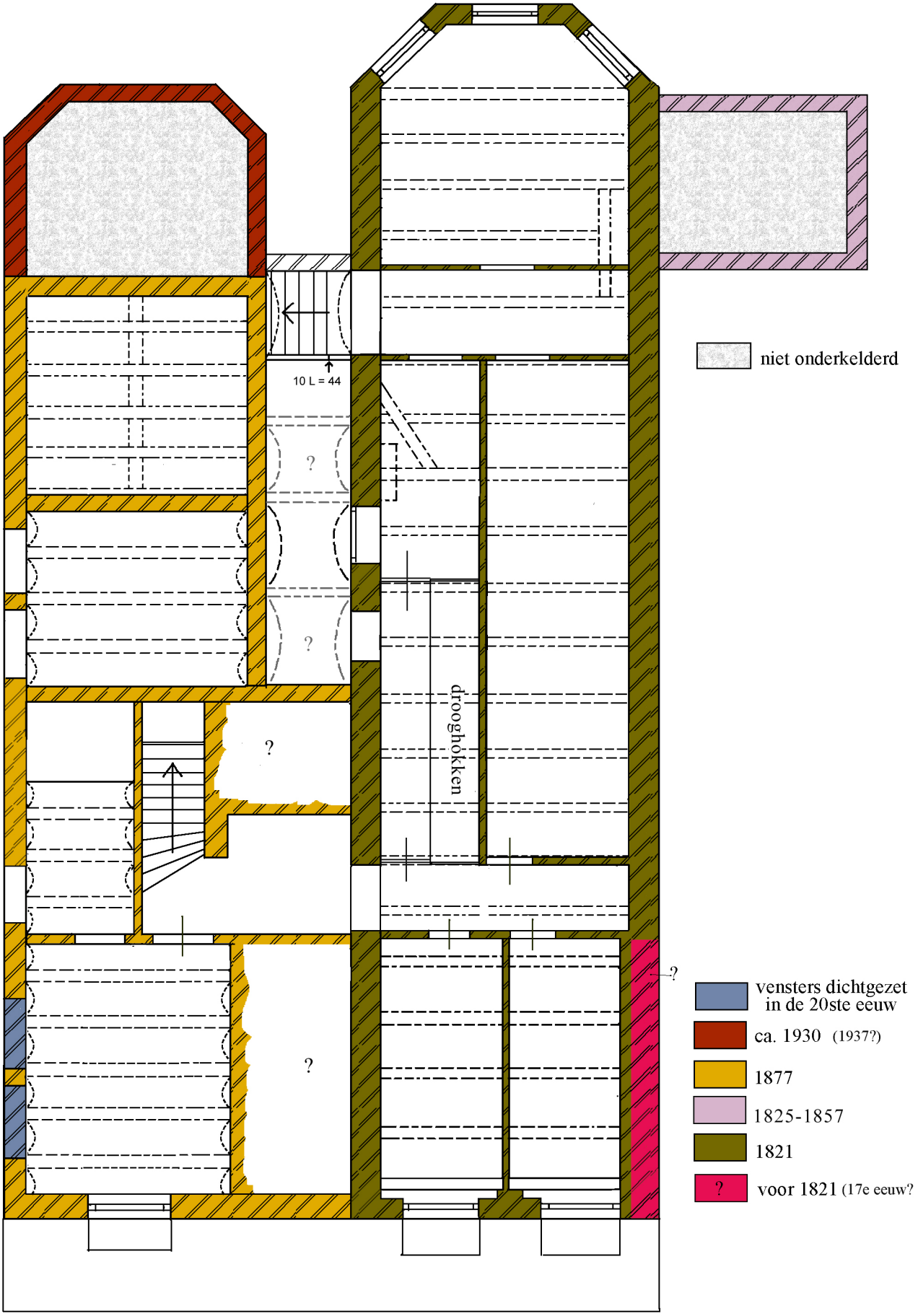

Grote Kerkstraat 39, Leeuwarden. Kelder.

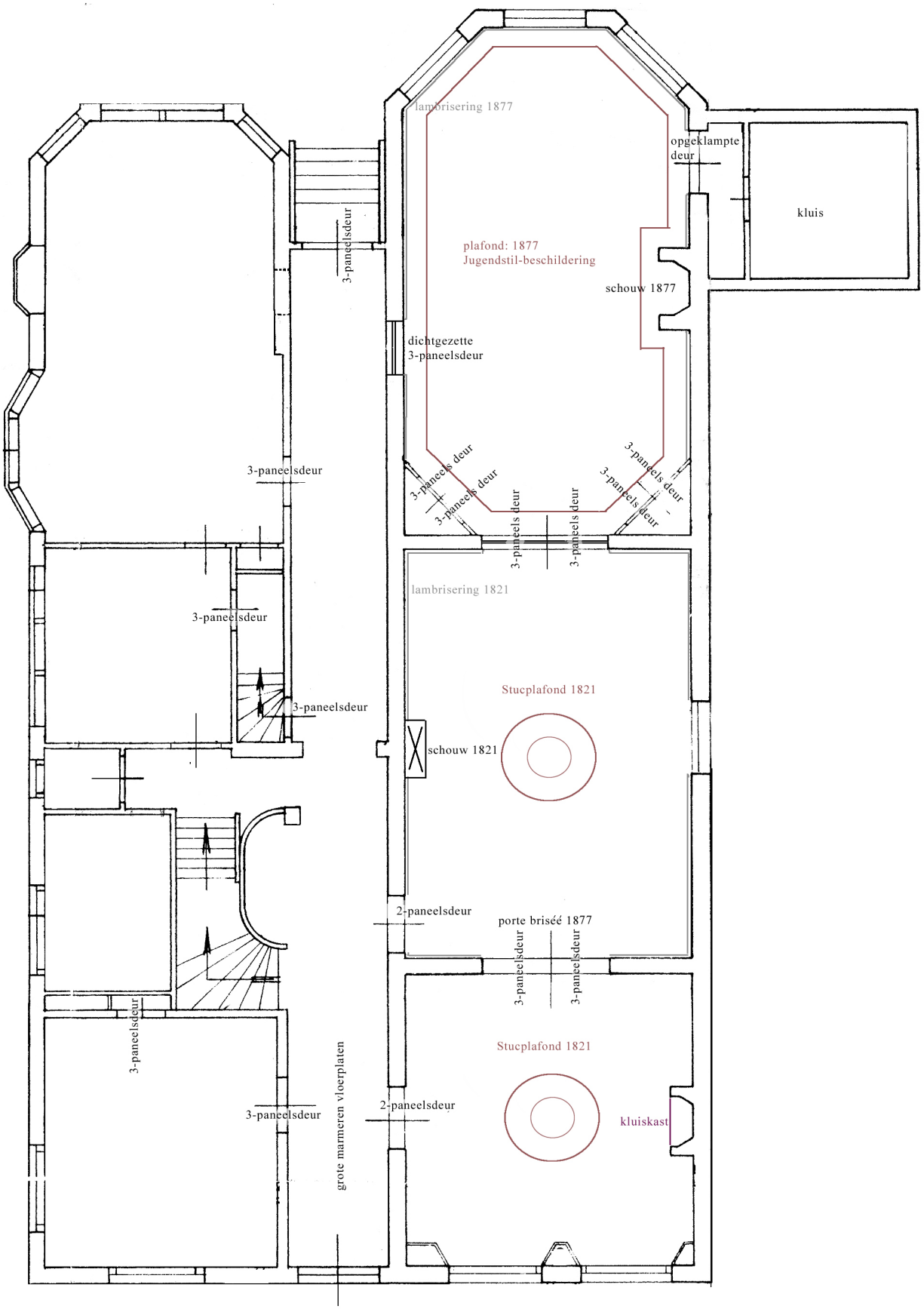

Grote Kerkstraat 39, Leeuwarden. Begane grond.

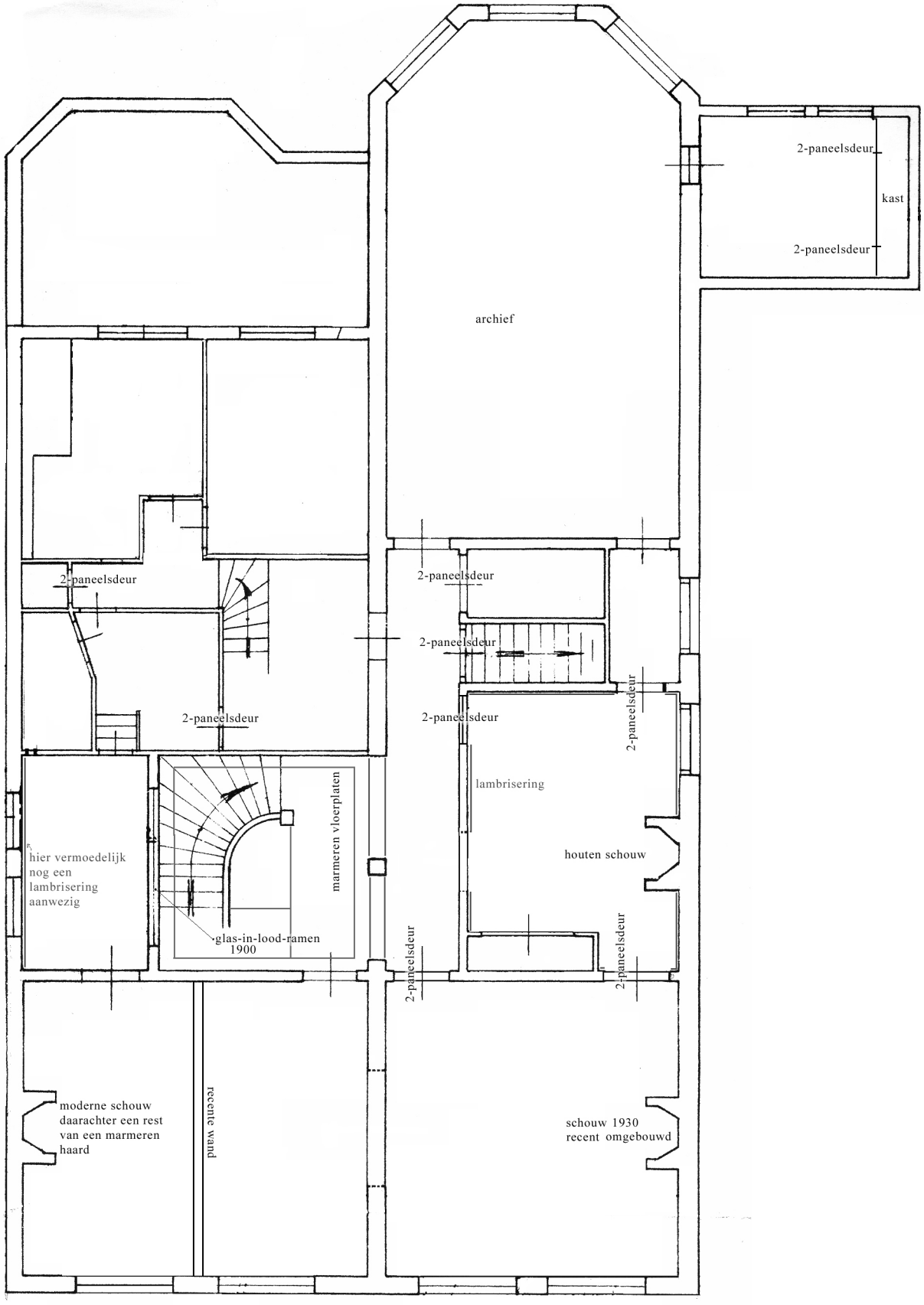

Grote Kerkstraat 39, Leeuwarden. Verdieping..

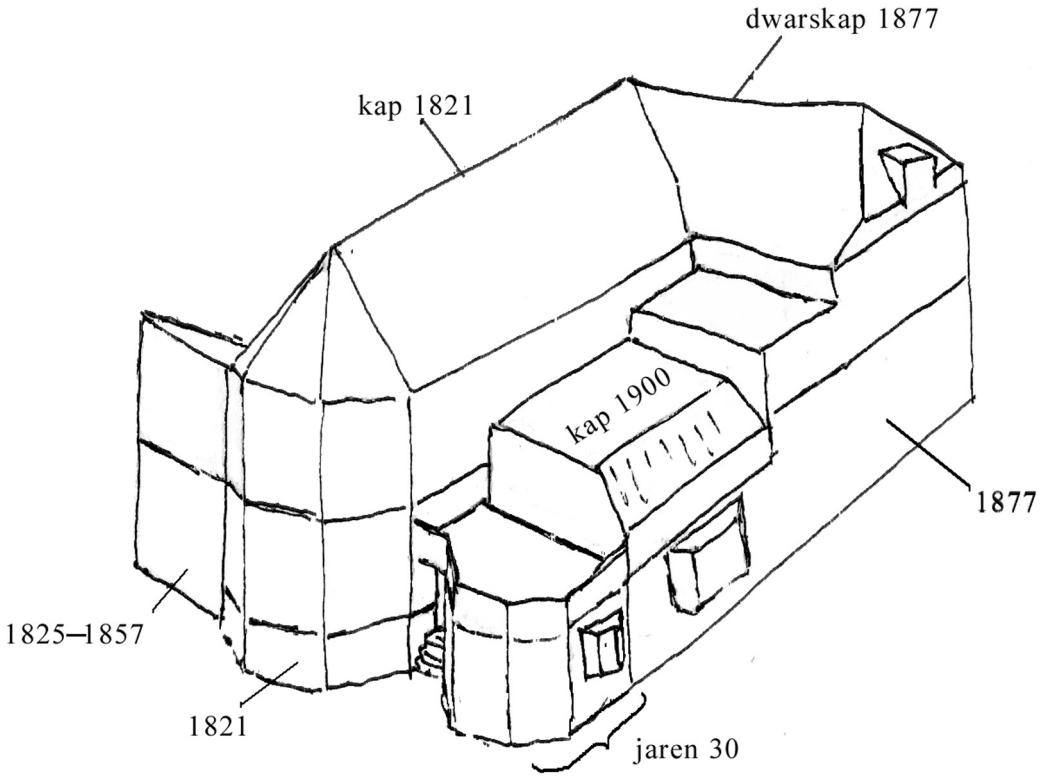

Volumeschets met dateringen

Fotobijlage

Afb. 1 het kadastraal minuutplan ca. 1825.
Grote Kerkstraat 39 is in rood aangegeven.

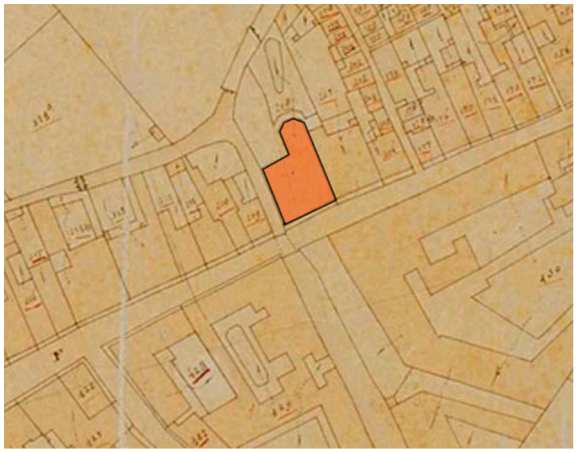

Afb. 2 detail kadastraal minuutplan waarop de omtrek van het Grote Kerkstraat 39 is aangegeven.

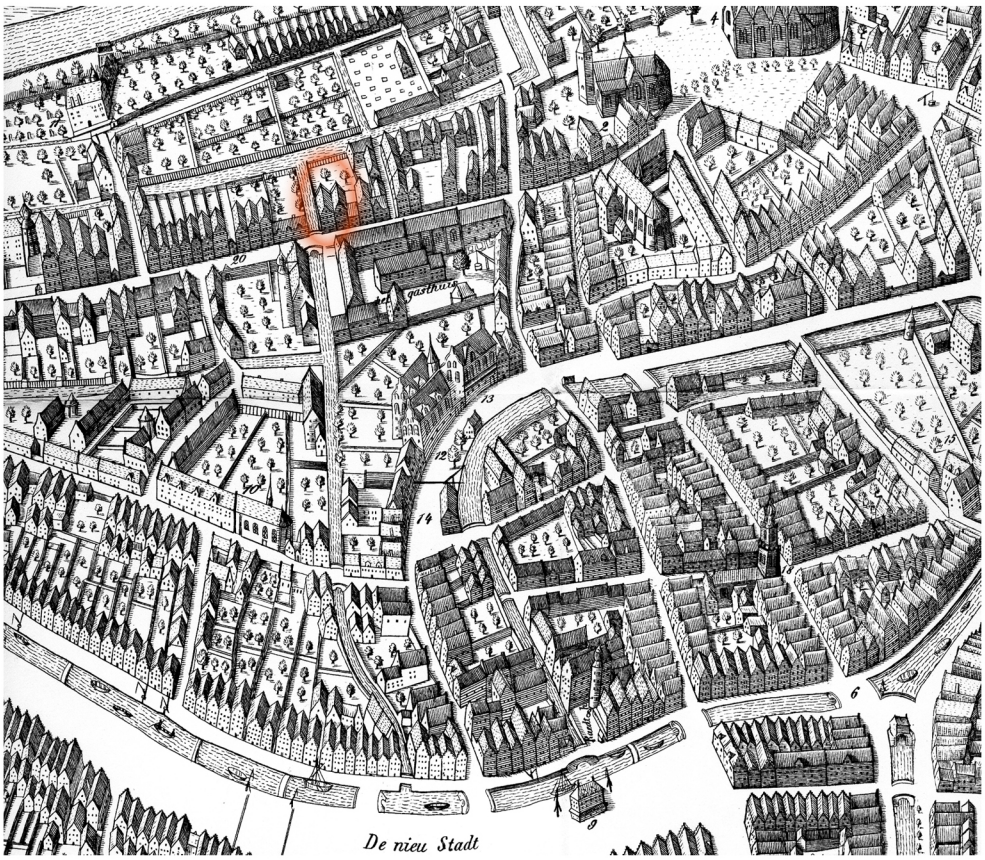

Afb. 3 De vogelvluchtkaart van Johan Sems uit 1603.

Afb.4 Voorgevel Grote Kerkstraat 39

Afb. 5 Zijgevel westelijk huis richting voorgevel

Afb. 6 Zijgevel westelijk huis richting achtergevel.

Afb. 7 Achtergevel uit 1900 gezien vanaf het dakterras van het westelijke huis.

Afb. 8 Gevelsteen uit 1821 in de achtergevel van het oostelijke huis.

Afb. 9 Achtergevel van het oostelijke huis.

Afb. 10 a Achtergevel met rechts de drie-zijdige sluiting van het westelijke huis.

Afb. 10 b Detail met gietijzeren trap.

Afb. 11 a De westelijke zijgevel gezien vanaf het dakterras.

Afb. 11 b De geglazuurde afdekstenen van de borstwering van het dakterras hebben een bijzondere vormgeving uit de jaren 30.

Afb. 12 Detail westelijke gevel van het westelijke huis met dichtzettingen onder de vensters.

Afb. 13 Hetzelfde venster aan de binnenkant gezien ten tijde van de verbouwing van 1988. Dit venster was vroeger een achtruitschuifvenster (foto mevr. R. Ter Horst). Vermoedelijk is de lambrisering nog aanwezig.

Afb. 14 De kelder in het oostelijke huis voorste ruimte rechts: klamp van witjes voor de oostelijke zijmuur, venster met vouwblinden, geel geschilderde balken, klinkervloer van Friese geeltjes.

Afb. 15 Hekwerk van drooghokken uit 1821 in de kelder van het oostelijke huis.

Afb. 16 Gang in het oostelijke huis. Rechts is de westelijke zijmuur waarin de keldervensters zitten.

Afb. 17 Zesruitskeldervenster in de westelijke zijmuur. Achter de planken bevindt zich een tongewelf.
Afb. 18 De bovenkant van het tongewelf achter het keldervenster. Dit tongewelf zit onder de centrale gang.

Afb. 19 Het achterste tongewelf en de gemetselde trap die doodloopt. Vooraan groene plavuizen in de dwarsgang. De gele segmentboog geeft de westelijke zijmuur aan.

Afb. 20 Detail van het achterste tongewelf. Hier is te zien dat het tongewelf door de westelijke zijmuur gaat. De rode stenen zijn van de westelijke zijmuur.

Afb. 21 De achterste kelder van het westelijke huis. De grenen balken vertonen kepen die er op duiden dat de balken hergebruikt zijn.

Afb. 22 De voorste ruimte (keuken) van de kelder onder het westelijke huis. Tussen de balken zijn zogenaamde troggewelfjes gemetseld.

Afb. 23 Het middenornament van het stucplafond uit 1821 in de voorkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

Afb. 24 Het middenornament van het stucplafond uit 1821 in de middenkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

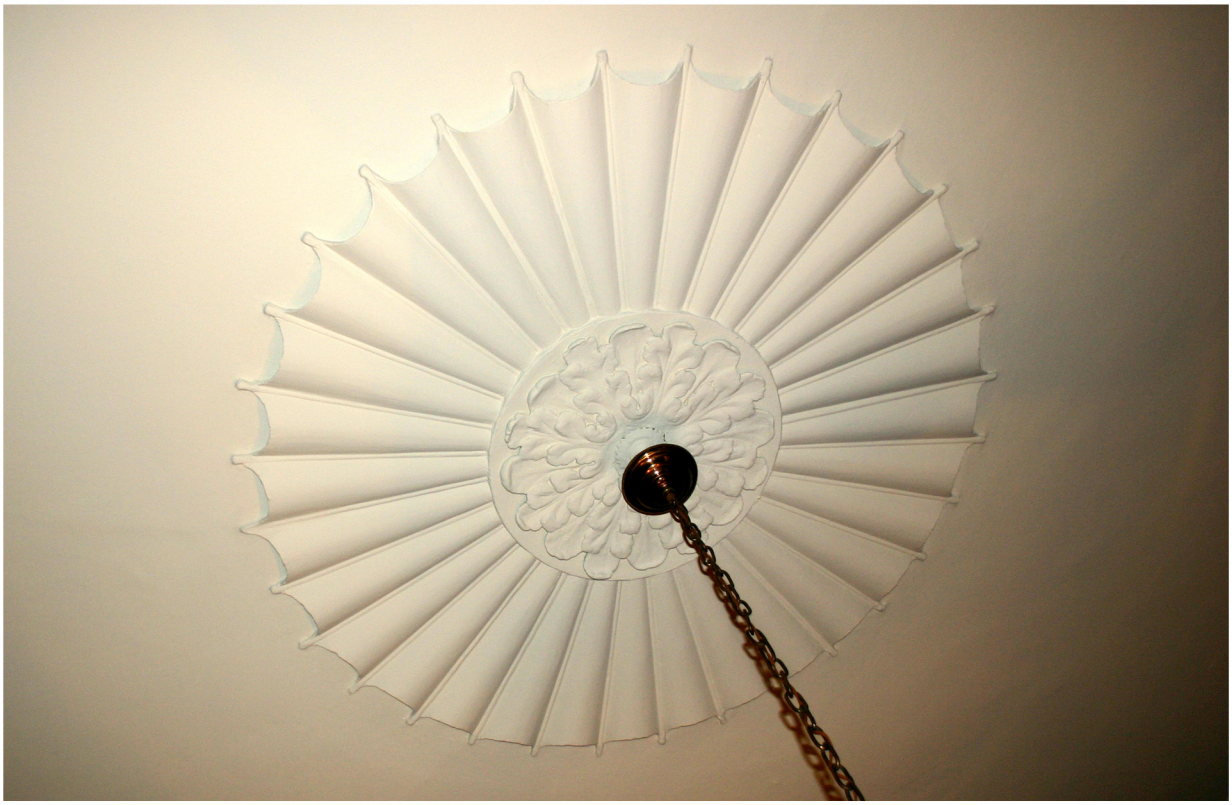

Afb. 25 De schouw uit 1821 in de middenkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

Afb. 26 Dubbele deuren uit 1877 met Art Nouveau schilderingen uit begin 20ste eeuw in de achterkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

Afb. 27 Lambrisering uit 1877 met Art Nouveau schilderingen uit begin 20ste eeuw in de achterkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

Afb. 28 Profiel van de lambrisering uit 1877 in de achterkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

Afb. 29 a Het plafond uit 1877 met Art Nouveau schilderingen uit het begin van de 20ste eeuw in de achterkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

Afb. 29 b Detail plafond.

Afb. 30 De schouw uit 1877 in de achterkamer op de begane grond van het oostelijke huis.

Afb. 31 Begane grond van het westelijke huis: de gang uit 1877 naar achteren gezien. Links het trappenhuis uit 1900. Deze gang heeft zeer grote witte marmeren vloerplaten.

Afb.32 De trap uit 1900 in het westelijke huis.

Afb. 33 Glas-in-loodramen uit 1900 in het trappenhuis in het westelijke huis.

Afb. 34 De overloop in dit trappenhuis op de verdieping.

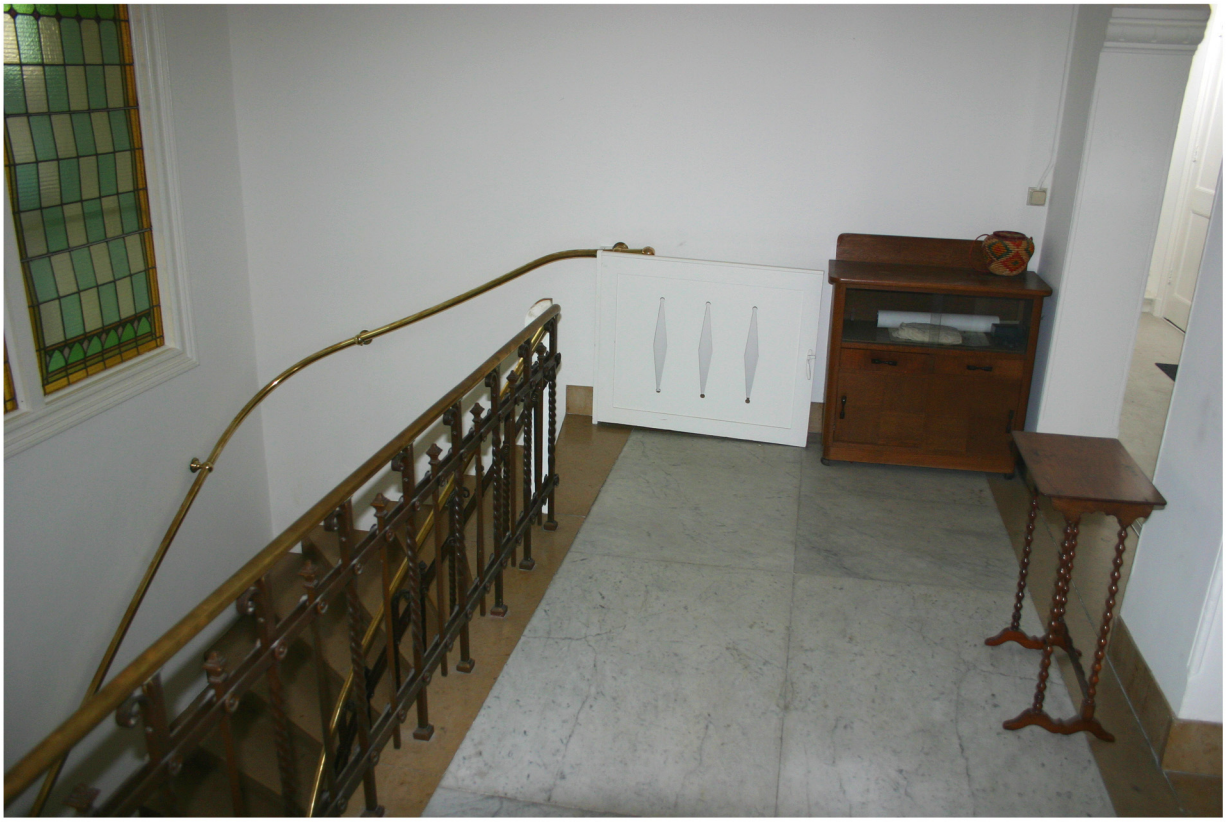

Afb. 35 Verdieping: bogen uit 1900 in de muur tussen het westelijke en het oostelijke huis. Men kijkt vanuit de overloop van het westelijke huis naar het oostelijke huis.

Afb. 36 De meest noordelijke boog waardoor men de gang op de verdieping van het oostelijke huis ziet met twee tweepaneels-deuren. De linker leidt naar de zoldertrap, de rechter naar de kamertje achter de voorkamer. Men ziet nog net de lambrisering van deze kamer.

Afb. 37 a De balk boven de verdieping van het oostelijke huis in het trapgat. Deze balk is van een 19de-eeuwse omkisting voorzien. Dit kan er op duiden dat er een oudere (eiken?) balk in zit. Deze balk zakt schuin naar het westen hetgeen men ziet aan de kegstukken erboven die men heeft aangebracht om de zoldervloer recht te kunnen leggen. Ook dit wijst op een oudere balklaag die een zakking vertoont die men heeft willen verbergen.

Afb. 37 b Detail

Afb. 38 Dwarskap uit 1877 met een vliering uit de jaren dertig van de 20ste eeuw in de kap van het westelijke huis.

Afb. 39 Dwarskap uit 1877 van het westelijke huis en de kap van het oostelijke huis.

Afb. 40 De kap van het oostelijke huis richting achtergevel. De houten haken hebben gediend om droogstokken voor de was in te hangen.

Afb. 41 Een gehakt telmerk.